

KİTAP TANITIMI

Tuncay AKGÜN, Gazali ve İbn-i Rüşd'e Göre Yaratma, Ankara: Akçağ Yayınları, 2013, 296 sayfa.

Mustafa TURAN*

Felsefenin öznel yanına geldiğimizde ise coğrafi, dönemsel ve geçmiş yaşantıların insan prizmasından geçerek yansımalarıdır. Bu duruma eleştiricilik adı verilmiştir. Eleştiri geçmiş filozofların düşüncelerinin olduğu gibi aktarılması anlamına gelmemektedir. Filozofların düşüncelerinin kişiye, çağa, dinsel ve zihinsel tavır alış şekline göre revize edilmesidir. Aristoteles, Platon'un öğrencisi olmasına rağmen düşünceleri farklıdır. Aynı şekilde Platon, Sokrates'in tedrisinden geçmesine rağmen eleştiriye kullanarak düşünceyi geliştirmiştir. Aristoteles bu durumu "Eflatun bize yakın arkadaş, fakat hakikat daha da yakın arkadaş." şeklinde açıklamıştır.

İslami geleneğe geldiğimizde ise eleştiri geleneği tehâfütler üzerinden aktarılmıştır. Elimizde tutmuş olduğumuz kitap halen İnönü Üniversitesi'nde Din Felsefesi dersleri vermekte olan Yrd. Doç. Dr. Tuncay Akgün'ün kaleminden çıkmıştır. Eser, yazarın doktora çalışmasının kitap haline getirilmiş halidir. Eserde akademik bir dil kullanılmakla beraber dili akıcıdır.

Kitap, giriş ve sonuç bölümleri hariç tutulacak olursa üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, konunun daha iyi anlaşılması için yaratma

* İnönü Üniversitesi SBE, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Felsefesi Yüksek Lisans Öğrencisi

konusuyla ilgili panoramik ve tarihsel arka planı sunulmuştur. İkinci bölümde, Gazali'nin yaratmayla ilgili düşünceleri eleştirel bir tarzda sunulmuştur. Filozoflara yönelttiği eleştirileri tekrara düşmeden sunması kitabın güçlü yanlarından birisidir. Üçüncü bölüm ise İbn Rüşd'e ayrılmış durumdadır. Onun hem Gazali'ye ve onun şahsında kelamcılara hem de filozoflara yaptığı eleştiriler sunulmuştur. Yaratma geniş bir konu olması dolayısıyla âlemin yaratılışı konusuyla sınırlandırılmıştır. Bunun yanında yaratmayla ilişkili olduğu ve katkı sağlaması dolayısıyla alt başlıklar halinde varlık çeşitleri, varlık mahiyet ilişkisi, imkan meselesi, nedensellik (illiyet) meselesi, ezeli yaratma, sudûr teorisi, yoktan yaratma, ilahi bilgi, irade ve yaratma konuları da işlenmiştir.

Gazali ve İbn Rüşd'ün yazar tarafından böylesine önemli bir konuda çalışma konusu yapılması ayrıca önemlidir. Çünkü Gazali geçmiş gelenekten aldığı düşünsel mirastan faydalanarak ve çevresel şartları da göz önünde bulundurarak bir sistem kurmuştur. İbn Rüşd ise son önemli felsefeci olarak adlandırılmıştır. Aristo felsefesine hâkim olması dolayısıyla Farabi, İbn Sina ve Gazali'den almış olduğu eleştirel geleneğe yeni açılımlar getirmiştir.

Gazali'de Tanrı merkezli bir bakış gözlenirken, İbn Rüşd'de bu eğilim insan ve evren merkezlidir. Gazali mucizenin imkânına kapı aralamak ve Tanrı'nın evrene müdahale ettiğini göstermek üzerine sistemini kurmuştur. Biraz da o dönemki çevresel şartların da etkisiyle dehriliğe (materyalizm) yol açtığı gerekçesiyle eleştirinin boyutunu tekfire kadar götürmüştür. İbn Rüşd ise Tanrı'nın âleme müdahalesini kabul etmekle beraber bunun bir sistem (Tanrı'nın evrene koyduğu yasalar) çerçevesinde olduğunu düşünmüş dolayısıyla hikmet ve bilimin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca, Aristo'yu yanlış tanıttıkları gerekçesiyle eleştiri oklarını Farabi ve İbni Sina'dan da sakınmamıştır.

Yaratma konusu geçmişten beri insanın ilgilendiği bir konudur. Bu durum insanın dünyadaki gerçek yerini bulması açısından önemlidir. Kitapta da belirtildiği gibi, yaratma konusunu irdelemek amacıyla dini ve felsefi ya da bilimsel verileri temel alan iki bakış açısı vardır. Bilimin bu konuda söyledikleri ve halen söylemeye çalıştıkları ise ortadadır. Kitap bilimsel bakış açısını zaten irdelememiştir. Bilimi bir tarafa bırakırsak Din ve Felsefenin her iki alanın da ulaşmakta olduğu hakikat bir olmasına rağmen kullandığı dil ve yöntem farklıdır. Dinler yaratmayı kabul etmekle beraber bu yaratılışın nasıl

olduğu konusunda ayrıntılı bilgi sunmamaktadır. Felsefede ise konu neredeyse canlılığını hiç kaybetmemiş her dönem de önemli filozoflar bu konu hakkındaki felsefelerini ortaya koymuşlardır. Yaratma konusunda felsefe ve kelam geleneğinde iki temel yaklaşım savunulmaktadır. Bunlardan biri, genelde kelamcılar tarafından temsil edilen 'zamansal (sonradan) yaratma' iken, diğeri genelde filozofların temsil ettiği 'ezeli yaratma' anlayışıdır.

Kitap temel olarak üç soru ortaya koymaktadır:

1. Tanrı'nın yaratma fiili, tabîî varlıkların fiillerine mi, yoksa iradeli varlıkların fiillerine mi benzetilmelidir?
2. Âlem hep var olmuş mudur (ezeli) , yoksa âlemin bir başlangıcı var mıdır, yani âlem sonradan mı meydana gelmiştir?
3. Tanrı evreni var olan bir şeyden mi yoksa yoktan mı yarattı? Eğer yoktan yarattı ise bu yokluk tam olarak nedir? Bir şeyden yarattı ise o ilk madde nedir?

Eser bütün bu soruların cevabını Gazali ve İbn Rüşd ekseninde bulmaya çalışmaktadır. Her iki düşündür de farklı coğrafyada yaşayan filozoflar olmasına rağmen, Müslüman olduklarından dolayı deizm ve panteizme kaymamışlardır. Gazali, mezheplerin ve siyasi karışıkların bol olduğu bir dönemde yaşaması ve Batniliğin güçlü olduğu dönemde yaşaması dolayısıyla bu şartlardan etkilenerek ötekileştirici ve savunmacı bir tutum sergilemiştir. Cüveynî'den eleştirel düşünce dersleri almıştır. Bunun yanında Yahya en Nahvi'nin Aristo ve Platon'a olan reddiyelerini de okumuştur. Bu arka plan kitapta konudan uzaklaşmamak için yeterli uzunlukta sunulmuştur. İbn Rüşd ise günümüzde Avrupa denilen kıtada yaşamış bir Aristoteles takipçisidir. Bu yüzden Avrupa'da kendisine commentator (yorumcu) denilmiştir. Aristoteles'in düşüncesini aynen almamış bu düşüncede bazı değişiklikler yapmıştır. Gazali'nin kullandığı yöntem kelamcılara yakındır. İbn Rüşd'ün yöntemi iki temele oturur. İlk olarak, metafizik konular halk içinde tartışılmamalıdır. İkincisi ise metafizik konulardaki yorumların kesin telakki edilmemesi ancak herhangi bir yorumun diğerlerinden daha tutarlı ve başarılı olduğunun söylenmesidir.

Yaratma konusunda Gazali ve İbn Rüşd, filozofları Tanrı'nın fiillerini insanın fiillerine benzetmeleri açısından eleştirir. Diğer ortak noktaları sudûr

teorisini reddetmelerinde yatar. Gazali bu durumu iradesiz yaratma manasına geleceği için eleştirir, fakat filozofların sudûr teorisi Plotunis'tan farklıdır. Onların amacı nedensiz olan bir varlıktan nedenlinin nasıl çıktığını açıklamaktır. İbn Rüşd'ün sudûr teorisini reddetmesinin temelinde ise filozofların Tanrı'ya zat olarak bir öncelik vermeleridir. İbn Rüşd'e göre bu öncelik "yüzük ve parmak" örneğinde anlatılmaya çalışıldığı gibi değil, mahiyet bakımından da farklıdır. Yani Tanrı hâdis olanlardan tamamen farklıdır.

Kitapta diğer bir tartışılan konu ise, âlemin ezeli olarak mı yaratıldığı yoksa zamansal olarak mı yaratıldığıdır. Bu konu filozofların varlığa olan bakışından etkilenmektedir. Diğer bir yönü ise fail ve fiil ilişkisine yaklaşımlarında yatmaktadır. Ezelilik, Gazali ve İbn Rüşd'ün *Tehâfüt*'lerinin temel konusu sayılabilir. Allah-âlem ilişkisindeki diğer konuları bir kenara bıraksak bile tek başına âlemin ezeli olup olmadığı tartışması, Gazali'nin *Tehâfüt*'ünün 1/5 ini, İbn Rüşd'ün *Tehâfüt*'ünün ise 1/6 sını teşkil eder. Ezeli yaratmayı savunan Farabi ve İbn Sina gibi İslam filozoflarına göre; Tanrı evreni ezelde yani zaman olmaksızın yaratmıştır. Tanrı'nın evrene önceliği zamansal değil, Zâti bir önceliktir. Sonradan yaratmayı savunanlara göre ise evren, Tanrı ile beraber değildir. O, sonradan zaman içinde yaratılmıştır.

İslam filozoflarından Kindî'ye göre âlem ezeli değildir. Çünkü zaman, âlemin var oluş sürecidir. Eğer zaman sonlu ise, mahiyeti gereği cisim zaten sonludur. Çünkü zaman, cisim ve hareketten bağımsız olarak mevcut değildir. Öyleyse zamansız cisim yoktur. Çünkü zaman hareketin sayısıdır. Hareket varsa zaman vardır, hareket yoksa zaman da yoktur. Öyleyse cismin ezeli olması imkânsızdır. Buna göre cismin (sonradan) yaratılmışlığı mantıki bir zorunluluktur.

İbn Rüşd bu konuda varlıkları filozofların yaptığı gibi ikiye ayırır. Ezeli olan Tanrı ve hâdis olan maddedir. Bir adım daha ileri giderek bu ikili ayrıma âlemi de ekler. Âlem de ezelidir fakat Tanrı tarafından yaratıldığı için nedenli ezelidir. Tanrı ise yaratıcı olmadığı için nedensiz ezelidir. Filozofların yaptığı gibi zati bir öncelik olmayıp, mahiyetsel önceliktir. Çünkü filozofların gördüğü gibi görmek nedensizle nedenli arasında benzetim yapmaktır. Oysaki Tanrı, hiçbir şeye benzemez.

Gazali ise batı düşüncesinde "gapcreationism" diye adlandırılan zamansal yaratma yanlısıdır. Varlığa yaklaşımı ise mümkün, zorunlu ve mümteni şeklindedir. Gazali filozofları ezeli yaratmayı savundukları dolayısıyla

dehriyelik (materyalist) ile suçlamıştır. Fakat filozofların böyle bir eğilimi olmayıp yaratmayı el-İbdâ şeklinde isimlendirmişlerdir. Onların anlayışı failin fiilinin failden ayrılmaması ilkesine dayanmaktadır. Yine onların böyle düşüncülerinin bir sebebi de Tanrı'da bilmenin yaratma demek olduğunu savunmalarından kaynaklanmaktadır. Gazali'ye göre Tanrı yoktan (exnihilo) yaratmıştır. Yaratmak için ise irade sıfatını kullanmıştır. Filozoflar ise bilgiyi ön plana çıkarmışlardır. Onlara göre Tanrı'nın bilmesi yaratması demektir. Fail ve fiili birbirinden ayırmak bil-kuvve olma durumunu ortaya çıkarır. Bil-kuvve halinden fiil haline geçmek ise bir eksiklik ve doğal olarak "neden o anda harekete geçmiştir?" sorusunu ortaya çıkarır. İkinci olarak, filozoflara göre irade iki şey arasında seçim yapmayı gerektirdiği için Tanrı açısından problemlidir. İbnRüşd ise bu noktada bilmenin yaratma olmadığını öne sürer. Tanrı iki zıt şeyi bilen bir varlık olduğu için aynı anda iki zıt şeyi yaptığını söylemenin saçma olduğunu savunmuştur ve bu konuda sessiz kalmıştır.

Gazali Tanrı'nın iradesini ve kudretini öne çıkararak mümkün olmayan şeyin bile Tanrı tarafından mümkün olduğunu savunmuştur. Tanrı'nın fiilleri ile yaratılanların fiillerini birbirinden ayırmıştır. Bu ayırmadan sonra ise Gazali yaratılan varlıkların fiillerini beş grupta toplar:

1. Kendisinden fiil çıkmış fakat fiilin kaynağında şuur bulunmayanlar. Bunlara Gazali düşen bir cismi örnek verir.
2. Şuursuz olarak çeşitli fiilleri yapanlardan biri de nebâti ruhtur. Malmundur ki bitkiler çeşitli hareketler yaparlar.
3. Akıl olmaksızın, şuurlu fiil işleyenlere hayvanî ruh denir.
4. Akıllı olmanın yanı sıra, fiili işleyip işlememekte iradesi bulunana insanî ruh denir.
5. Akıl sahibi olup fiillerinde çeşitlilik olmayan, tek yol üzere fiiller yapan da felekî ruh denir.

İbn Rüşd ise bu durumun hikmete ters olduğunu savunmuştur. Tanrı'nın saçma olan bir dünyaya müdahalesinin onu Tanrı olmaktan çıkaracağını, bir şeyin olabilmesi için yaratılmadan önce bile mümkün olması gerektiğini savunur. İbn Rüşd'ün de içinde bulunduğu İslam filozoflarının ve Gazali'nin kullandıkları argümanlar farklı olsa da, ortak noktaları, Allah'ın âlemden, dolayısıyla yarattıklarından farklı, aşkın bir varlık olduğudur.

Kitaptaki genel eğilim iki düşünüre de eşit söz hakkı vermesidir. Her iki düşünürün de argümanları görmezden gelinmemiş ve yeri geldikçe bu argümanlara atıf yapılmıştır. Genel olarak birincil kaynaklar kullanılmış, gerekli görüldüğünde ise ikincil kaynaklara başvurulmuştur.

Sonuç olarak söylersek kitabın titiz bir çalışmanın ürünü olduğu ortadadır. Bu konuda araştırma yapmak isteyenler için temel bir kaynak ve bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenler için ise aydınlatıcı bir kitaptır.